

Obraz Ukrainy i Ukraińców we współczesnych polskich podręcznikach historii dla szkół podstawowych

Słowa kluczowe: Ukraina, Ukraińcy, podręczniki szkolne, edukacja historyczna w Polsce

Keywords: Ukraine, Ukrainians, school textbooks, historical education in Poland

Wiedza uczniów na temat bliższych i dalszych sąsiadów współczesnej Polski koncentruje się przede wszystkim na mieszkających za jej zachodnią granicą, zdecydowanie mniejsza jest natomiast w przypadku tych z południa i wschodu¹. Jak przed ponad dwiema dekadami zauważył Andrzej Stępnik, „Polacy wiedzą więcej o Niemcach, Anglikach czy Amerykanach niż o Ukraińcach i Ukrainie”². Ponadto wyraźnie widać, że polskie dzieci i młodzież sympatyzują raczej z narodami Europy Zachodniej, a pozyskiwane przez nich na ten temat informacje obarczone są dużą liczbą uproszczeń i stereotypów. Te w ostatnich latach wzmacniane są zaś dodatkowo przez niekontrolowany (a czasem nawet wręcz sterowany w celu dezinformacji) przekaz mediów, w tym od jakiegoś czasu portali społecznościowych³.

By zmienić tę sytuację, w latach dziewięćdziesiątych XX w. powołano do życia Polsko-Ukraińską Dwustronną Komisję Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych do historii i geografii. Jej zadaniem jest m.in. ocena ukazujących się w obu krajach podręczników i opracowanie zaleceń dla autorów programów kształcenia historycznego i materiałów do nauczania-uczenia się historii. W ostatnim dotychczas, dwudziestym pierwszym stacjonarnym posiedzeniu (Kraków, 10–14 czerwca 2019) ze strony polskiej udział wzięli: prof. dr hab. Marek Kornat — przewodniczący, oraz dr hab. Marek Barwiński, prof. dr hab. Grzegorz Motyka, dr Piotr Kroll, dr hab. Karol Sanojca i Michał Sadłowski w funkcji sekretarza. Ze strony ukraińskiej: prof. dr hab. Stanisław Kulczycki — przewodniczący, oraz prof. dr hab. Iwan Patrylak, Natalia Bieskowa, dr hab. Igor Hyrycz, dr Igor

---

¹ Pominięto konsekwencje agresji Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022.

² STĘPNIK 2001, s. 104.

³ Cf. MENZ 2018, s. 337–345.

Szczupak, dr Jegor Wradij i Raisa Jewtuszenko jako sekretarz⁴. Część efektów pracy Komisji została przedstawiona w dalszej części artykułu.

Podręczniki, choć we współczesnej polskiej szkole mające już status jedynie nie-obowiązkowego środka dydaktycznego, wciąż stanowią istotny punkt odniesienia dla nauczycieli, a także niektórych uczniów⁵. Z tego też powodu do ich zawartości, czyli narracji odautorskiej i uzupełniającej, doboru materiału ilustracyjnego i bloku ćwiczeniowego, powinno się przykładać szczególną wagę⁶. Należy pamiętać, że odtwarzanie przeszłości jest bez wątpienia ważne, jednak jego cele mogą być zróżnicowane. Zwłaszcza w kontekście relacji międzysąsiedzkich opis historii wzajemnych stosunków może służyć albo niwelowaniu, albo potęgowaniu uprzedzeń⁷. Za Barbarą Weigl i Beatą Maliszkiewicz warto wskazać, że w celu wzbudzenia pozytywnego stosunku uczniów do narodów ościennych należy w ramach edukacji historycznej: 1) ograniczyć prowadzenie analizy dziejów przez pryzmat walki o władzę (historii politycznej) na rzecz spojrzenia na „człowieka z jego różnorodnymi dążeniami, bogactwem osobowości i wielkością umysłu”; 2) ukazywać działania innych w sposób zmierzający do zrozumienia ludzkiego zachowania; 3) prezentować te momenty historii państw ościennych, które mają coś wspólnego z dziejami Polski, a zwłaszcza prezentują wspólne wartości (np. dążenie do niepodległości); 4) zwracać uwagę na czasy pokojowego, przyjaznego egzystowania narodów, podkreślając „jasne” strony wspólnej historii⁸.

Do tych zaleceń warto dołączyć kilka innych: 1) sygnalizowanie problemów dyskusyjnych, w odniesieniu do których brakuje wspólnej płaszczyzny w historiografiach poszczególnych państw i informowanie o tych rozbieżnościach; 2) ukazywanie bohaterów historycznych, którzy wnieśli coś do wspólnej historii (w ramach edukacji przez pryzmat jednostek); 3) unikanie w narracji autorskiej języka i retoryki mogących potęgować uprzedzenia⁹.

Niniejszy artykuł ma na celu przyjrzenie się obecności tematyki Ukrainy i Ukraińców¹⁰ we współczesnych podręcznikach do nauczania-uczenia się histo-

⁴ *Materiały* 2019.

⁵ Cf. WOJDON 2018, s. 359–363.

⁶ Cf. CHORAŻY 2008, s. 162–171.

⁷ Przy tym należy zaznaczyć — na co zwrócił uwagę jeden z recenzentów — że artykuł poświęcony jest podręcznikom do szkoły podstawowej, a więc przeznaczonym dla dzieci słabo albo wcale nie-orientujących się w zawiłościach historycznych. W przypadku stereotypów i roli podręczników w ich podtrzymywaniu lub zwalczaniu należy pamiętać, że dziesięcio–piętnastoletek najprawdopodobniej nie będzie kojarzył Rusi Kijowskiej itp. z Ukrainą i Ukraińcami (chyba że autor/autorzy podręcznika zwrócić mu na to uwagę, czego przykłady wskazano w niniejszym tekście) i jakiegokolwiek jej przedstawienie niekoniecznie musi wpłynąć na zmianę postrzegania Ukraińców i Ukrainy. W rzeczywistości taki wpływ mogą odegrać fragmenty dotyczące najnowszej historii, a może także okresu rozbiorów.

⁸ Cf. *Inni* 1998, s. 168–170.

⁹ Cf. FIC 2005, s. 298.

¹⁰ Ze względu na specyfikę narracji podręcznikowej używany w artykule termin „Ukraina” rozumiany jest jako obszar dzisiejszego państwa noszącego tę nazwę (według stanu sprzed agresji Rosji), Ukraińcy zaś utożsamiani są z mieszkańcami tego terenu współcześnie i w przeszłości.

rii, wykorzystywanych w polskiej szkole podstawowej. Autor postawił sobie kilka pytań badawczych: jak podręczniki wypełniają swoją funkcję podstawowego źródła kształtowania wiedzy i postaw odbiorców na temat Ukrainy i Ukraińców; co składa się na warstwę informacyjną, czyli jakie fakty, postaci i wydarzenia są w nich przedstawiane; czy — a jeśli tak, to kiedy — przedstawiane treści wykraczają poza wskazania podstawy; w jakim stopniu obecna jest warstwa wyjaśniająca i wartościująca narracji i jaki jest jej wydźwięk; jak wygląda obudowa dydaktyczna podręcznika, w tym materiał ilustracyjny, środki symboliczne etc.¹¹

Po wprowadzeniu w 2017 r. kolejnej reformy systemu edukacji (która przywróciła w Polsce dwa typy szkolnictwa — podstawowe i ponadpodstawowe) analizie poddano podręczniki do nauczania-uczenia się historii w szkole podstawowej w klasach IV–VIII. Przy tym należy pamiętać, że w klasie IV uczniowie objęci są kursem epizodycznym, w ramach którego poprzez zbiór opowiadań mają poznać przede wszystkim „postacie i wydarzenia o doniosłym znaczeniu dla kształtowania polskiej tożsamości kulturowej”¹². Tradycyjny, chronologiczny kurs historii od pradziejów po wiek XXI odbywa się w klasach V–VIII. Przypomnijmy, że we współczesnej Polsce nie obowiązują ograniczenia dotyczące liczby podręczników szkolnych — istnieje swoboda ich opracowywania, jednak, by mogły być dopuszczone do użytku, muszą przejść odpowiednią procedurę recenzyjną pod kontrolą Ministerstwa Edukacji i Nauki i być zgodne z przygotowanym przez władze dokumentem zwanym podstawą programową kształcenia. Dlatego też wszelkie zapisy zawarte w podstawie programowej muszą znaleźć swoje odzwierciedlenie w programach i służących ich realizacji podręcznikach¹³.

W analizie uwzględniono pięć cykli wydawniczych z siedmiu dopuszczonych do użytku dla szkół podstawowych¹⁴: Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego (dalej: GWO), *Historia*¹⁵, Wydawnictwa Nowa Era (dalej: NE), *Wczoraj i dziś*¹⁶,

¹¹ Częściową analizę przedstawionych w niniejszym artykule zagadnień zaprezentowałem w 2019 r. podczas zorganizowanej w rosyjskim Oriechowie-Zujewie konferencji naukowej „«Хорошие и плохие соседи»: образ «Другого» в национальных нарративах» („«Dobre i złe sąsiedztwa»: Obraz «Innego» w narracjach narodowych”), gdzie niektóre z jej ustaleń stały się przedmiotem kontestacji przez część rosyjskich uczestników spotkania.

¹² Cf. *Rozporządzenie* 2017, poz. 356.

¹³ Z tego powodu autorzy wszystkich podręczników uwzględnili w nich także najbardziej kontrowersyjny temat rzezi wołyńskiej, ale już nie wszyscy tak samo eksponowali kwestie Ukraińskiej Powstańczej Armii, polityki prowadzonej w II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców czy akcji „Wisła”. Szczegółowe informacje na ten temat zamieszczono w dalszej części tekstu.

¹⁴ Nieuwzględniono wydawnictwa to Wydawnictwo Pedagogiczne „Operon” Sp. z o.o. oraz Grupa MAC S.A. Kryterium wyboru analizowanych podręczników była ich dostępność w momencie pisania tekstu.

¹⁵ MAŁKOWSKI 2019a; MAŁKOWSKI 2018a; MAŁKOWSKI 2019b; MAŁKOWSKI 2018b; MAŁKOWSKI 2019c.

¹⁶ OLSZEWSKA 2017; WOJCIECHOWSKI 2018; OLSZEWSKA 2019; KŁACZKOW 2017; ŚNIEGOCKI 2018.

Wydawnictwa Edukacyjnego Wiking Gorzkowski i Juszcak, *Historia. Podróże w czasie*¹⁷, oraz Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych (dalej: WSiP), *Historia*¹⁸ i *Europa. Nasza historia*¹⁹. W tym zestawieniu wyróżnia się zestaw podręczników WSiP *Europa. Nasza historia*, które powstały jako efekt prac polsko-niemieckiego zespołu pod redakcją merytoryczną Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej Historyków i Geografów, w kooperacji z Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie oraz Instytutem Międzynarodowych Badań Podręcznikowych im. Georga Eckerta w Brunzshwiku. Z tego powodu ich analizę przedstawiono osobno, w drugiej części artykułu.

ANALIZA ZAWARTOŚCI

OBECNOŚĆ TREŚCI W PODRĘCZNIKACH

W podstawie programowej dla szkoły podstawowej z 14 lutego 2017 tematyka Ukrainy i Ukraińców wprost pojawia się dwukrotnie: w punkcie XI („Rzeczpospolita Obojga Narodów i jej sąsiedzi w XVII wieku. Uczeń: [...] 2) wyjaśnia przyczyny, cele i następstwa powstania Bohdana Chmielnickiego na Ukrainie [...]”) oraz XXXIV („Polska pod okupacją niemiecką i sowiecką. Uczeń: [...] 3) wyjaśnia przyczyny i rozmiary konfliktu polsko-ukraińskiego (rzeź wołyńska) na Kresach Wschodnich [...]”²⁰). Pośrednio problematyka wzajemnych relacji może być — i praktycznie zawsze jest — obecna w programach nauczania-uczenia się oraz w podręcznikach szkolnych znacznie częściej. Analizę rozpoczęto od przeglądu zagadnień dotyczących szeroko rozumianej tematyki Ukrainy i Ukraińców. Jej wynik został przedstawiony w tabeli 1.

¹⁷ TRZEBINIAK 2018; BENTKOWSKA-SZTONYK 2019; BENTKOWSKA-SZTONYK 2017; JASTRZĘBSKA 2018.

¹⁸ KALWAT 2017; KOWALEWSKI 2018; KĄKOLEWSKI 2019; KĄKOLEWSKI 2017; KALWAT 2018.

¹⁹ BRÜCKMANN 2022; BRÜCKMANN 2019; BRÜCKMANN 2020a; BRÜCKMANN 2020b.

²⁰ Cf. *Rozporządzenie* 2017.

Tabela 1. Zestawienie treści podręczników wydanych przez Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Wydawnictwo Nowa Era, Wydawnictwo Edukacyjne Wiking Gorzkowski i Juszcak i Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, dotyczącej Ukrainy i Ukraińców

Klasa	Treści ogólne	Treści szczegółowe
4	Charakterystyka ojczyzny jako nadrzędnej wobec małych ojczyzn	Wskazanie krajów sąsiadujących z Polską ²¹
4–5	Opis powstania Rusi Kijowskiej w X w. ²²	Informacja na temat Księstwa Kijowskiego, przyjęcia chrztu przez Włodzimierza Wielkiego, kształtowania się państwa za Jarosława Mądrego, rozwoju kulturalnego tych ziem ²³
4	Opis formowania się państwa polskiego w XI w.	Opis wyprawy Bolesława Chrobrego na Kijów w 1018 r. ²⁴
5	Opis upadku i odbudowy państwa polskiego po śmierci Bolesława Chrobrego	Informacja na temat udziału Rusi Kijowskiej w walkach przeciwko Mieszkowi II ²⁵
5	Opis wielkiej schizmy wschodniej 1054 r.	Ukazanie roli prawosławia we współczesnej Ukrainie ²⁶
4	Opis przeobrażeń terytorialnych monarchii Kazimierza Wielkiego	Opis włączenia Rusi Halickiej/Czerwonej do Korony ²⁷
5	Opis obecności ziem ruskich w granicach Polski i Litwy przed zawarciem układu w Krewie w 1385 r. ²⁸	–
6	Opis okoliczności zawarcia unii lubelskiej	Opis „ziem ruskich” jako ważnego terenu rywalizacji polsko-litewsko-moskiewskiej oraz obszaru inkorporowanego do Korony ²⁹
6	Opis panowania Stefana Batorego	Wyjaśnienie genezy narodów: ukraińskiego, białoruskiego i rosyjskiego ³⁰
6	Opis konfliktów z Turcją i Szwecją w pierwszej połowie XVII w.	Charakterystyka Kozaków ³¹
6	Opis powstania Chmielnickiego	Wyjaśnienie znaczenia nazwy Ukraina, opis przyczyn wybuchu, przebiegu i skutków powstania ³²

²¹ MAŁKOWSKI 2019a, s. 23.

²² TRZEBINIAK 2018, s. 102; MAŁKOWSKI 2018a, s. 102.

²³ TRZEBINIAK 2018, s. 116.

²⁴ TRZEBINIAK 2018, s. 105; MAŁKOWSKI 2018a, s. 146.

²⁵ MAŁKOWSKI 2018a, s. 154.

²⁶ BENTKOWSKA-SZTONYK 2017, s. 121.

²⁷ TRZEBINIAK 2018, s. 143–144; MAŁKOWSKI 2019a, s. 59; MAŁKOWSKI 2018a, s. 187.

²⁸ TRZEBINIAK 2018, s. 150–151; MAŁKOWSKI 2019a, s. 65; MAŁKOWSKI 2018a, s. 195.

²⁹ MAŁKOWSKI 2019b, s. 64, 66; BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 67; KĄKOLEWSKI 2019, s. 69.

³⁰ MAŁKOWSKI 2019b, s. 79.

³¹ MAŁKOWSKI 2019b, s. 91.

³² MAŁKOWSKI 2019b, s. 96–102; BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 94.

Tabela 1 — ciąg dalszy

Klasa	Treści ogólne	Treści szczegółowe
6	Opis wojen Rzeczypospolitej Obojga Narodów (dalej: RON) w XVII w.	Opis walk RON przeciwko Moskwie na terenie Ukrainy oraz okoliczności zawarcia ugody hadziackiej i rozejmu w Andruszowie oraz ich postanowienia ³³
6	Opis wojen z Turcją w XVII w.	Opis dążeń Imperium Osmańskiego do oderwania od RON Ukrainy i walk na tym terenie ³⁴
6	Charakterystyka RON pod rządami Stanisława Augusta Poniatowskiego	Opis konfederacji barskiej i targowickiej, wojny w obronie Konstytucji 3 maja; opis ziem utraconych w wyniku rozbiórów Polski ³⁵
7	Opis działalności społeczno-politycznej ludności Galicji w XIX w.	Informacja o powstaniu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, działalności Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Lwowie jako miejscu powstania „Kwartalnika Historycznego” ³⁶
7	Opis walk gen. Józefa Dwernickiego w trakcie powstania listopadowego 1830/1831 r.	Opis działań „na terenach dzisiejszej Ukrainy” albo „na ziemiach zabranych: na [...] Ukrainie” ³⁷ .
7	Opis tworzenia ukraińskiego ruchu narodowego przy okazji Wiosny Ludów 1848 r. ³⁸	–
7	Opis powstania pierwszych polskich partii politycznych	Charakterystyka świadomości narodowej mieszkańców ziem polskich ³⁹
4	Opis obecności kwestii ukraińskiej po zakończeniu I wojny światowej	Charakterystyka koncepcji federacyjnej Józefa Piłsudskiego ⁴⁰
7	Opis końca działań wojennych w 1918 r.	Informacje o zawarciu traktatu brzeskiego z 3 marca 1918, w którym Rosja zrzekła się (wycofała się) m.in. Ukrainy, oraz o „bardzo krótkim istnieniu Ukrainy” ⁴¹
7	Opis wielkiego głodu na Ukrainie w latach 1932/1933 ⁴²	–

³³ MAŁKOWSKI 2019b, s. 103, 108; BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 95.

³⁴ MAŁKOWSKI 2019b, s. 117–118.

³⁵ MAŁKOWSKI 2019b, s. 192, 212–213, 217; MAŁKOWSKI 2019a, s. 107, 110.

³⁶ KŁACZKOW 2017, s. 45, 148–149; KĄKOLEWSKI 2017, s. 101.

³⁷ KŁACZKOW 2017, s. 55; KĄKOLEWSKI 2017, s. 21.

³⁸ KŁACZKOW 2017, s. 68; KĄKOLEWSKI 2017, s. 104.

³⁹ MAŁKOWSKI 2019c, s. 104.

⁴⁰ KĄKOLEWSKI 2017, s. 210; MAŁKOWSKI 2019c, s. 176.

⁴¹ KŁACZKOW 2017, s. 167; KĄKOLEWSKI 2017, s. 150, 175.

⁴² KĄKOLEWSKI 2017, s. 210; MAŁKOWSKI 2019c, s. 176.

Tabela 1 — ciąg dalszy

Klasa	Treści ogólne	Treści szczegółowe
7	Opis walk polsko-ukraińskich o granicę wschodnią w latach 1918–1919	Opis okoliczności utworzenia Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, walk o Lwów 1918–1919, polskiej wyprawy na Kijów 1919–1920 ⁴³
7	Charakterystyka problemów gospodarczych i narodowościowych II RP	Opis aktywności i pozycji mniejszości ukraińskiej w II RP ⁴⁴
7	Obraz nauki i kultury II RP	Opis aktywności kulturalno-naukowej Lwowa w dwudziestoleciu międzywojennym ⁴⁵
8	Opis współtworzenia przez Ukrainę ZSRR ⁴⁶	–
8	Opis włączenia ziem zachodniej Ukrainy do ZSRR w październiku 1939 r. i konsekwencji tej decyzji dla ludności polskiej ⁴⁷	–
8	Opis okupacji niemieckiej w latach 1939–1945	Informacja o wejściu w skład Generalnego Gubernatorstwa części Ukrainy ⁴⁸
8	Opis mordu Polaków przez władze radzieckie na terenie Ukrainy	Informacja na temat pochówku w Bykowni koło Kijowa oraz więzieniach, w których przebywali Polacy na terenie Ukrainy ⁴⁹
8	Opis rzezi wołyńskiej z lat 1943–1944 ⁵⁰	–
8	Opis działań wobec mniejszości ukraińskiej w okresie po 1945 r.	Wyjaśnienie okoliczności zmiany liczby przedstawicieli mniejszości ukraińskiej i jej rozsiadanie w ramach akcji „Wisła” ⁵¹
8	Opis katastrofy w Czarnobylu w czerwcu 1986 r. ⁵²	–
8	Opis obecności Ukrainy w procesie rozpadu ZSRR	Informacja o ogłoszeniu przez Ukrainę w 1991 r. niepodległości i powołaniu do życia Wspólnoty Niepodległych Państw oraz obecności Ukrainy w polityce zagranicznej III RP (wspieraniu dążeń niepodległościowych Ukrainy — RP pierwszym państwem, które uznało suwerenność tego kraju) ⁵³

Źródło: zestawienie autora na podstawie analizowanych podręczników.

⁴³ KŁACZKOW 2017, s. 223; KĄKOLEWSKI 2017, s. 210–211; MAŁKOWSKI 2019a, s. 133; MAŁKOWSKI 2019c, s. 176–177.

⁴⁴ KŁACZKOW 2017, s. 251; KĄKOLEWSKI 2017, s. 229; MAŁKOWSKI 2019c, s. 222.

⁴⁵ KĄKOLEWSKI 2017, s. 237–238; MAŁKOWSKI 2019c, s. 225.

⁴⁶ JASTRZĘBSKA 2018, s. 5.

⁴⁷ KALWAT 2018, s. 49–50; JASTRZĘBSKA 2018, s. 90; MAŁKOWSKI 2018b, s. 63.

⁴⁸ MAŁKOWSKI 2018b, s. 59.

⁴⁹ KALWAT 2018, s. 52; MAŁKOWSKI 2018b, s. 64.

⁵⁰ KALWAT 2018, s. 68–70; MAŁKOWSKI 2018b, s. 80.

⁵¹ KALWAT 2018, s. 97; MAŁKOWSKI 2018b, s. 155.

⁵² KALWAT 2018, s. 202; MAŁKOWSKI 2018b, s. 212.

⁵³ KALWAT 2018, s. 213, 226; MAŁKOWSKI 2018b, s. 213–214.

Rozpatrując sposób prezentacji treści pod kątem ilościowym, można stwierdzić, że liczba zdarzeń i informacji, które zostały przedstawione uczniom, jest satysfakcjonująca i daleko wykracza poza wytyczne ministerstwa. Sytuacja wygląda jednak gorzej, gdy zamiast parametrowi ilościowemu przyjrzymy się jakościowemu. Analizując sposób ukazania tematyki ukraińskiej w podręcznikach historii dla szkół podstawowych zauważamy, że dominującą pozycję zajmuje wciąż historia polityczna, a w jej ramach przede wszystkim opis działań militarnych — powstania Bohdana Chmielnickiego, walk polsko-ukraińskich w okresie kształtowania się granic Polski w latach 1918–1921, działalności ukraińskich nacjonalistów na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach trzydziestych XX w., rzezi wołyńskiej i akcji „Wisła”. Nie oznacza to jednak, że obraz wyłaniający się z kart podręczników sprzyja wyłącznie potęgowaniu uprzedzeń. Przyjmując za kryteria wcześniej wskazane oceny, dostrzegalny jest w nich przekaz, który można wykorzystać w celu niwelowania potencjalnych sytuacji konfliktowych, co — biorąc pod uwagę obecność w Polsce po 24 lutego 2022 kilkumilionowej liczby uchodźców z Ukrainy — wydaje się szczególnie pożądane.

WSPÓLNA PRZESZŁOŚĆ

Przegląd wolnych od uprzedzeń sposobów ukazywania Ukrainy i Ukraińców rozpocząć można od metod przedstawiania wspólnych elementów przeszłości obu narodów⁵⁴. Przykłady takie można odnaleźć np. w odwołaniach do wspólnego pochodzenia. Autorzy podręczników dla klasy czwartej nawiązują do treści legendy o Lechu, Czechu i Rusie. W podręczniku WSiP napisano m.in.:

Dawno temu, w odległej krainie, żyło sobie trzech książąt — bracia Lech, Czech i Rus. Byli szczęśliwi, rządili mądrze, lecz ziemia, którą zamieszkiwali, nie mogła wyżywić coraz liczniejszej ludności. [...]. Czech i Rus nie pozostali z Lechem. Pierwszy ruszył na południe, a drugi powędrował na wschód. Tam, gdzie się osiedlili, powstały nowe państwa — czeskie i ruskie, które swoje nazwy wzięły od ich imion. Na południu naszymi sąsiadami są Czesi, a na wschodzie — Białorusini, Ukraińcy i Rosjanie, zwani niegdyś Rusinami⁵⁵.

Podobną treść znajdujemy w podręczniku GWO, w którym jednak nie wskazano nazw innych państw, a w samej opowieści ograniczono się do informacji, że „Rus powędrował na wschód”. Dalej natomiast zwrócono uwagę, że „Polacy, Czesi i Rusini (Rusini to dzisiejsi Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini) wywodzą się z jednego ludu. Ten lud to Słowianie. Przywędrowali z głębi Azji. Od V w. n.e. osiedlali się w Europie Wschodniej i Środkowej”⁵⁶. Swoistym nawiązaniem do tego jest opis Wielkiego Księstwa Litewskiego dotyczący okresu sprzed zawarcia unii z państwem

⁵⁴ MAŁKOWSKI 2019b, s. 96–102; BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 94.

⁵⁵ KALWAT 2017, s. 51.

⁵⁶ MAŁKOWSKI 2019a, s. 31, 33.

polskim, w którym autor GWO, opisując Wielkie Księstwo, zauważał, że „mieszkało w nim cztery razy więcej Rusinów niż Litwinów”, ci zaś, w odróżnieniu od Litwinów, byli Słowianami (podobnie jak Polacy), wyznawali chrześcijaństwo (choć pod postacią prawosławia) i od X w. znali pismo⁵⁷. Do unii lubelskiej nawiązuje także opis poświęconych jej miejscom pamięci. Autorzy podręcznika NE informują, że w 1869 r., w trzechsetną rocznicę zawarcia unii, we Lwowie usypano kopiec, który „dzisiaj, gdy Lwów leży na terytorium Ukrainy”, nazywany jest Wysokim Zamkiem, ale „mieszkający tu Polacy nadal stosują nazwę: kopiec Unii Lubelskiej”⁵⁸. Dość ciekawie — z odwołaniem do wspólnej przeszłości, choć rozumianej jako rodzaj „polskiej tolerancji wyższościowej” — ukazano także w jednym z podręczników GWO okoliczności przejścia przez Polskę Rusi Halickiej:

Za wschodnią granicą Polski leżała Ruś Halicka (zachodnia część dzisiejszej Ukrainy). Tamtejszy książę zapisał Kazimierzowi swe państwo w testamencie. Gdy zginął otruty przez możnych, król ruszył na Ruś Halicką (1340). O kraj ten rywalizowali z Polską Tatarzy, Węgrzy i Litwini. Dlatego król przez 26 lat organizował wyprawy wojenne na Ruś Halicką. W ich wyniku jej większa część została przyłączona do Polski. Na Rusi Halickiej mieszkali Rusini (przodkowie dzisiejszych Ukraińców). Różnili się od Polaków językiem i obyczajami, mieli własną kulturę oraz wyznawali prawosławie. Kazimierz Wielki nie narzucił Rusinom katolicyzmu. Wiedział, że broniliby prawosławia, a on chciał zapewnić państwu pokój wewnętrzny. Tak zapoczątkował polską tolerancję religijną — niespotykaną w ówczesnej Europie⁵⁹.

Podobna narracja towarzyszyła opisowi tolerancji religijnej państwa polsko-litewskiego w końcu XV w., zamieszczonemu w podręczniku GWO do piątej klasy⁶⁰.

Z drugiej strony podręczniki ukazują łączącą obydwie narody „wspólną cierpień”. Ich autorzy piszą o wykorzystywaniu rozbieżności polsko-ukraińskich przez władze austriackie, które skutkowało „narastaniem konfliktu polsko-ukraińskiego” w okresie Wiosny Ludów, a także o zawarciu układu między Józefem Piłsudskim a Symonem Petlurą w kwietniu 1920 r. jako przykładzie pomocy Polaków dla przegranej z bolszewikami Ukraińskiej Republiki Ludowej, która symbolizowała

⁵⁷ KŁACZKOW 2017, s. 204; KAŃKOLEWSKI 2017, s. 186; MAŁKOWSKI 2019c, s. 165–166.

⁵⁸ BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 70.

⁵⁹ MAŁKOWSKI 2018a, s. 187–188.

⁶⁰ „Kazimierz Wielki przyłączył do państwa Ruś Halicką, zamieszkaną przez prawosławnych Rusinów — i nie nakłaniał ich do przejścia na katolicyzm. Od zawarcia unii polsko-litewskiej w obu państwach żyli nie tylko Polacy (katolicy), oraz Rusini (prawosławni), ale też Litwini (musieli się nawrócić na katolicyzm), Żydzi (wyznawali judaizm) i Tatarzy (byli muzułmanami). Żeby unia mogła przetrwać, mieszkańcy Polski i Litwy musieli się nauczyć tolerancji dla innych religii, narodowości oraz kultur” (MAŁKOWSKI 2018a, s. 218).

narody tracące ziemie „pod naporem bolszewików”. Autorzy opisują również działania podejmowane przez Rosjan wobec obu narodów po 1939 r.⁶¹

POKOJOWE WSPÓLISTNIENIE

Nikły wydaje się wątek prób pokojowego i przyjaznego współlistnienia. W analizowanym materiale udało się odnaleźć zaledwie cztery przykłady, które można zaliczyć do tej kategorii. Pierwszy dotyczy okoliczności zawarcia i postanowień ugody w Hadziaczu. Autor podręcznika GWO do szóstej klasy tłumaczy, że doszło do niej, ponieważ „niektórzy Kozacy zorientowali się, że w państwie cara będą mieli znacznie mniej swobód niż w Rzeczypospolitej, a o niepodległości kraju w ogóle nie może być mowy”. Wymienione najważniejsze postanowienia (utworzenie z ziem Ukrainy Księstwa Ruskiego, odrębność urzędu i armii, zrównanie w prawie prawosławia i katolicyzmu, dopuszczenie reprezentantów biskupów prawosławnych do senatu) skomentował słowami, że ugoda „była dowodem mądrości jej twórców — Polaków i Rusinów”, jednak została podpisana zbyt późno⁶².

Drugi z przykładów dotyczy wsparcia dążeń niepodległościowych Ukrainy. Pojawia się on przy okazji wzmianki o uznaniu w 1991 r. przez Rzeczpospolitą, jako pierwsze z państw, jej suwerenności. Trzeci jest komentarzem w wydzielonej kapsule, zatytułowanej „Współcześnie” i poświęconej dzisiejszej Ukrainie. W komentarzu możemy przeczytać, że ziemie Ukrainy w przeszłości należały do innych państw (w tym Rzeczypospolitej), natomiast od 1991 r. stanowi ona niepodległy byt ze stolicą w Kijowie, że wśród tamtejszych mniejszości narodowych znajdują się m.in. Polacy, a spośród miast położonych na jej zachodzie m.in. Lwów, Zbaraż czy Kamieniec Podolski „w przeszłości znajdowały się w Rzeczypospolitej”. Tekst kończy zdanie: „współcześnie Polska i Ukraina utrzymują przyjazne relacje, czego wyrazem było wspólne zorganizowanie przez te państwa Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej w 2012 roku”. Notka uzupełniona została fotografią przedstawiającą kijowski pomnik Chmielnickiego i podpisem, w którym zawarto m.in. informację, że „przywódca powstania kozackiego jest do dziś dla wielu Ukraińców bohaterem narodowym”, a „jego wizerunek znajduje się między innymi na ukraińskim banknocie o nominale 5 hrywien”⁶³.

Czwarty przykład to próby wyjaśnienia powojennych przemian, które objęły terytorium Polski. Autorzy jednego z podręczników dla uczniów czwartej klasy, ukazując zachodzące w tym czasie przeobrażenia terytorialne, zamieścili krótki tekst pt. „Szukamy Lwowa”:

⁶¹ KŁACZKOW 2017, s. 68, 224; MAŁKOWSKI 2019c, s. 187. W ostatnim z przywołanych podręczników wskazano, że w wyniku pokoju ryskiego „nie powstała niepodległa Ukraina; co gorsza, Polacy musieli rozbroić sojuszniczą armię ukraińską”.

⁶² MAŁKOWSKI 2019b, s. 108.

⁶³ BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 97.

Natalka jest chora. [...] Na mapie współczesnej Polski szuka Lwowa. Tam urodziła się jej babcia. Nie może jednak odszukać tego miasta. — Babciu, babciu, ty naprawdę urodziłaś się we Lwowie? — Tak wnusiu. — W atlasie nie mogę go znaleźć. A mówiłaś, że to duże miasto. — Na tej mapie nie znajdziesz Lwowa — powiedziała babcia. — Dlaczego? — pyta zaskoczona Natalka. — Ponieważ Lwów nie znajduje się w Polsce. O zobacz — wskazuje na innej mapie — Lwów jest tutaj, na Ukrainie. — Jak to? To znaczy, że nie urodziłaś się w Polsce? — W Polsce, w Polsce — uśmiecha się babcia. — Ale po II wojnie światowej granice uległy zmianie. Lwów znalazł się w Związku Sowieckim. Po jego upadku powstało państwo ukraińskie i w nim obecnie znajduje się miasto, z którego pochodzę⁶⁴.

Trzeba zauważyć, że z kontekst przyjętej narracji nie jest jednoznaczny, może z niego wynikać i taka konstatacja, że Lwów jest miastem polskim, które pozostaje w Ukrainie tylko z powodu zmiany granic, a nie jakichkolwiek innych przyczyn.

TEMATY DYSKUSYJNE I OBRAZ JEDNOSTEK

Za podobnie niesatysfakcjonującą uznać można częstotliwość sygnalizowania spraw dyskusyjnych. Udało się znaleźć zaledwie trzy takie przykłady, co — przy pełnej świadomości specyfiki szkolnej narracji podręcznikowej — może budzić niedosyt. W podręczniku GWO dla klasy siódmej autor, przedstawiając temat walk o granicę południowo-wschodnią II Rzeczypospolitej (walki o Lwów pod koniec 1918 r.), podsumował je następująco:

W walkach o Lwów zginęło ok. 200 Orląt [tym mianem określono młodocianych obrońców polskości Lwowa — przyp. M.F.]. Polacy uznali poległych za bohaterów, którzy oddali życie w obronie ojczyzny. Ku ich czci powstał cmentarz Obrońców Lwowa. Natomiast dla Ukraińców byli wrogami pragnącymi oderwać część ich ojczyzny. Ta różnica ocen do dziś dzieli nasze narody⁶⁵.

W podręczniku tego samego wydawnictwa opis rzezi wołyńskiej (tam nazwanej zbrodnią wołyńską), w którym autorzy przedstawili mordy Ukraińców na Polakach, kończy się słowami:

W odwecie AK zamordowała ok. 10–12 tysięcy Ukraińców. Zabitymi byli przypadkowi ludzie, a nie sympatycy UPA. Akowcy chcieli sterroryzować wszystkich Ukraińców, tak by się bali wspierać nacjonalistów. Powiedzmy jasno: akcja AK została sprowokowana przez zbrodnie UPA, ale także była zbrodnią. Przyniosła efekt odwrotny od zamierzonego — wśród Ukraińców wzrosło poparcie dla UPA⁶⁶.

Przy okazji omówienia okoliczności Akcji „Wisła” autor podręcznika GWO napisał, że „do dziś budzi kontrowersje: z jednej strony zakończyła terror UPA,

⁶⁴ KALWAT 2017, s. 24.

⁶⁵ MAŁKOWSKI 2019c, s. 177.

⁶⁶ MAŁKOWSKI 2018b, s. 81.

z drugiej — była czystką etniczną, opartą na zasadzie odpowiedzialności zbiorowej. W 2007 r. została potępiona we wspólnym oświadczeniu przez prezydentów Polski i Ukrainy⁶⁷.

Nie wykorzystano również szansy na ukazanie na kartach podręczników osób reprezentujących naród ukraiński. Pojawiają się w nich głównie dwie postaci, czyli wspomniany już Chmielnicki i Stepan Bandera, którzy zaprezentowani zostali właściwie wyłącznie w negatywnym kontekście. Nawet zwrócenie przez autorów podręczników uwagi, że ten drugi „obecnie jest uważany na Ukrainie za bohatera narodowego”⁶⁸ trudno ocenić jako jednoznacznie korzystne, może stać się ono bowiem przyczynkiem do pogłębiania podziałów, ponieważ uznawanie za bohatera osoby ocenianej z polskiej perspektywy jako wróg z pewnością nie wzbudzi sympatii czytelników.

SPOSÓB PREZENTOWANIA TREŚCI

Za mocną stroną omawianych podręczników uznać można przyjętą przez autorów narrację wyjaśniającą i wartościującą oraz zastosowaną przez nich retorykę⁶⁹. Wydaje się, że na tym polu w ostatnim czasie udało się poczynić największy postęp⁷⁰. Opinię zilustrujemy siedmioma przykładami. W opisie polityki Wielkiego Księstwa Moskiewskiego XVI w. jeden z autorów następująco przybliżył młodym czytelnikom uproszczony opis okoliczności powstania narodu ukraińskiego:

W pierwszej połowie XIII w. Mongołowie, zwani w Europie Tatarami, podbili podzieloną na księstwa Ruś. [...] Tatarskie panowanie było okrutne i zahamowało rozwój Rusi na ponad 200 lat. W XIV w. Tatarzy osłabli z powodu wewnętrznych walk o władzę. Ich słabość wykorzystały dwa państwa: 1) Litwa — podbiła południowo-zachodnią część Rusi, 2) Moskwa — opanowała północno-wschodnie ziemie ruskie. Istniały więc dwa państwa, które jednoczyły Ruś: Litwa i Moskwa, a ściślej — Wielkie Księstwo Moskiewskie. Ten podział wpłynął potem na powstanie trzech różnych narodów: Ukraińców i Białorusinów (na terenach opanowanych przez Litwę) oraz Rosjan (na ziemiach należących do Moskwy)⁷¹. W drugiej połowie XV w. Moskwa wystąpiła z pretensjami do wszystkich ziem ruskich, co wywołało jej konflikt z Litwą⁷².

W tym samym podręczniku temat poświęcony powstaniu Chmielnickiego rozpoczyna dość obszerny podrozdział, tłumaczący czytelnikowi specyfikę Ukrainy, a poprzedzający wykład na temat politycznych i ekonomicznych powodów insurekcji:

⁶⁷ MAŁKOWSKI 2018b, s. 155.

⁶⁸ BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 95.

⁶⁹ W kwestii tej ostatniej cf. KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA 2001a.

⁷⁰ Cf. KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA 2001b, s. 64–65.

⁷¹ W podręczniku Wydawnictwa Nowa Era wyjaśniono, że Rusini to „przodkowie dzisiejszych Białorusinów i Ukraińców”. Cf. BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 69.

⁷² MAŁKOWSKI 2019b, s. 79.

Nazwa „Ukraina” pochodzi od słów „u kraja”, tzw. na skraju (państwa). W 1569 r. król Zygmunt August odebrał ten kraj Litwie i przekazał Koronie. Na Ukrainę zaczęli wtedy napływać osadnicy z Polski, głównie szlachta. Wprowadzała ona udoskonalone metody rolnicze, dzięki czemu nastąpił rozwój gospodarczy Ukrainy. Korzystali z niego przede wszystkim magnaci. Byli oni z pochodzenia Polakami albo Rusinami (Ukraińcami), którzy się polonizowali i przyjmowali katolicyzm. Nazywano ich „królewiętami kresowymi”, gdyż często uważali, że król panuje w Warszawie, a oni — na swoich ziemiach. Utrzymywali nawet prywatne armie, liczące nieraz po kilka tysięcy żołnierzy. [...] W przeciwieństwie do magnatów ukraińscy chłopci oraz znaczna część szlachty czuli się Rusinami i pozostawali wierni prawosławiu. Na Ukrainie istniał zatem podział narodowościowy i religijny na: 1) polskich, katolickich panów (magnatów i część szlachty), 2) ukraińskich, prawosławnych poddanych (chłopów) i część szlachty⁷³.

W dalszej części tekstu autor wskazał przyczyny wybuchu powstania, czyli żądania ukraińskiej szlachty (tak właśnie nazwanej) dotyczące zrównania w prawach politycznych ze szlachtą litewską, uznania Rusinów za trzeci naród Rzeczypospolitej (z prawem do własnych urzędów, armii, przepisów i języka urzędowego), obecności prawosławnych biskupów w senacie, obecnego wśród ukraińskich chłopów poczucia wykorzystywania przez polskich albo spolonizowanych magnatów, a wreszcie kwestii rejestru kozackiego⁷⁴. W podręczniku NE dla klasy szóstej oceniono zaś, że po zawarciu rozejmu w Andruszowie, „choć Rzeczpospolita utraciła część terytorium, to największymi przegranymi okazali się Kozacy i mieszkańcy Ukrainy”, ponieważ „Kozaków pozbawiono przywilejów, a ludność ukraińską wyzyskiwano jeszcze bardziej”⁷⁵.

Kolejny przykład zasługującej na pozytywnej ocenę narracji pochodzi z fragmentów poświęconych realiom końca XIX i początku XX w. Autorzy, opisując narodziny ukraińskiego ruchu narodowego w XIX w., jako „nowe wyzwanie” stojące przed społeczeństwem i władzami autonomii galicyjskiej przedstawili konflikt polsko-ukraiński. Wskazali przy tym na liczebność przedstawicieli strony ukraińskiej (według spisu z 1880 r. Rusini zamieszkujący wschodnią Galicję stanowili ponad 43% ludności prowincji), dziewiętnastowieczne przejawy rozbudzenia narodowego (zainteresowanie rodzimym folklorem, rozwój literatury w języku ukraińskim, dążenia polityczne) oraz nieufność wobec tychże aspiracji ze strony zdominowanych przez Polaków władz autonomii⁷⁶. Przy okazji omawiania konfliktu polsko-ukraińskiego z lat 1918–1919 zwrócili również uwagę na „mozaikę narodowościową terenu, która sprawiła, iż podzielenie go zgodnie z kategoriami etnicznymi było niemożliwe”⁷⁷. Następnie, przedstawiając zawarcie porozumienia w Rydze 18 marca

⁷³ MAŁKOWSKI 2019b, s. 97.

⁷⁴ MAŁKOWSKI 2019b, s. 97–98.

⁷⁵ BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 95.

⁷⁶ KĄKOLEWSKI 2017, s. 104.

⁷⁷ KŁACZKOW 2017, s. 223.

1921, wzmiankują wycofanie się strony polskiej z sojuszu z URL i pozbawienie tym samym dotychczasowych sprzymierzeńców wsparcia, co wytłumaczyli nastawieniem polskiej delegacji, złożonej z przedstawicieli narodowej demokracji, która obawiała się obecności zbyt licznej mniejszości narodowej w granicach II Rzeczypospolitej⁷⁸. W opisie mniejszości ukraińskiej autorzy podkreślili „charakteryzowanie się silnym poczuciem odrębności narodowej, które wzmacniała przynależność do Kościoła greckokatolickiego (Galicja) lub prawosławnego (Wołyń)”, rozwijanie własnej spółdzielczości, posiadanie legalnie działających partii oraz silne poparcie dla hasel oderwania się od Polski i utworzenia niepodległej Ukrainy. W ramach wytłumaczenia polityki Polski wobec mniejszości (proces asymilacji narodowej i państwowej) jako przyczyny „fatalnych stosunków z mniejszością ukraińską” zostały wskazane zaangażowanie części Ukraińców w działalność nielegalnej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (dalej: OUN), inicjującej akcje terrorystyczne (m.in. zamachy na polskich polityków), ale jednocześnie prowadzenie przez polskie wojsko pacyfikacji ukraińskich wsi, co autorzy ocenili jako stosowanie odpowiedzialności zbiorowej, pogłębiającej jedynie wzajemną niechęć. Zaznaczyli też, że „w budowaniu poprawnych relacji nie pomogła także likwidacja szkół z językiem ukraińskim oraz odmowa stworzenia we Lwowie ukraińskiego uniwersytetu”⁷⁹. Naświetlili również specyfikę funkcjonowania Ukraińców (stanowiących czternastoprocentową mniejszość w II Rzeczypospolitej) na terenie podzielonej Ukrainy w sytuacji rozbudzenia ich aspiracji niepodległościowych⁸⁰.

Autorzy omówili ponadto przyjętą przez polskich polityków (zwłaszcza związanych z endecją) taktykę ograniczania praw politycznych, gospodarczych, społecznych i narodowościowych mniejszości ukraińskiej w celu jej polonizacji, a zarazem zwrócili uwagę na wykształconą przez nią świadomość narodową, która powodowała opór wobec procesu asymilacji. Opisane zostało również powstanie w 1925 r. legalnego centroprawicowego Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (którego członkowie przeszli ewolucję postaw od wrogości do państwa polskiego do ugodowości i działań mających na celu utworzenie autonomicznego regionu ukraińskiego) oraz w 1929 r. OUN, prowadzącej metodami terrorystycznymi walkę o państwo ukraińskie (wskazane zostały ofiary zamachów, polskie „działania odwetowe” oraz stanowiąca efekt tych działań „przepaść między Polakami a Ukraińcami”)⁸¹. W podręczniku GWO napisano m.in.:

Ukraińcy pragnęli utworzenia niepodległego państwa, a Polaków uważali za okupantów. Z kolei polskie władze usiłowały z początku spolonizować Ukraińców. Nie zgodziły się np. na otwarcie Uniwersytetu Ukraińskiego we Lwowie (powstał tajny). Potem próbowały nakłonić Ukraińców do uznania polskiego państwa za

⁷⁸ KŁACZKOW 2017, s. 226; KAŁOLEWSKI 2017, s. 214.

⁷⁹ KŁACZKOW 2017, s. 251–253.

⁸⁰ MAŁKOWSKI 2019c, s. 222.

⁸¹ KAŁOLEWSKI 2017, s. 229.

swoje, lecz bez powodzenia. Powstały wprawdzie ukraińskie ruchy polityczne szukające porozumienia z Polską, ale rozrastała się też Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów. [...] Jej członkowie dokonywali zamachów terrorystycznych na Polaków. Reakcją polskich władz na działania OUN były: 1) powrót do przymusowej polonizacji Ukraińców, 2) pacyfikacje wsi ukraińskich. [...] Np. w 1930 r., po fali podpaień polskich majątków na Ukrainie, policja i wojsko niszczyły ukraińskim chłopom dobytek i wymierzały im chłostę. [...] Akcje pacyfikacyjne nie osłabiły terroru OUN, przeciwnie — wzbudziły nienawiść wielu Ukraińców do polskiego państwa⁸².

Najwięcej miejsca w podręcznikowych wyjaśnieniach zajęła problematyka rzezi wołyńskiej. Omawiając ją, autorzy wskazali na powody antagonizmu (politykę terroru OUN i „zaostrożenie” polityki polskich władz wobec mniejszości ukraińskiej; podsycanie antagonizmów polsko-ukraińskich przez Niemców w okresie II wojny przez przydzielenie na terenie Generalnego Gubernatorstwa większych przydziałów żywnościowych Ukraińcom; „łatwość” wyboru bezbronny przeciwnika), działania Ukraińców po rozpoczęciu wojny (sabotaż i ataki sił ukraińskich na wycofujące się oddziały polskie; sformowanie za zgodą Niemców własnych oddziałów wojskowych i policyjnych; utworzenie Ukraińskiej Powstańczej Armii dowodzonej przez Bandere) oraz na prowadzoną w celu likwidacji ludności nieukraińskiej rzeź ludności polskiej w okresie od lutego 1943 r. Opisując mordy, autorzy użyli określeń eksterminacja (jako opis celu działania) i ludobójstwo ludności polskiej, przywołali „okrucieństwa na bezbronnej ludności” członków UPA oraz drastyczność mordów „siekierami, piłami i widłami” „wszystkich mieszkańców polskich wsi: mężczyzn, kobiet i dzieci”. Wskazali też, że „wiele miejscowości zostało dosłownie startych z powierzchni ziemi”. Uwaga została zwrócona również na ofiary UPA wśród ludności ukraińskiej (ukrywającej Polaków albo niechętnej mordom). Ponadto uwzględniono szacunki liczby polskich ofiar („od 70 do 130 tysięcy”; ok. 60 tys. Polaków na Wołyniu i ok. 40 tys. w Galicji Wschodniej) tłumacząc, że „ze względu na masowość zbrodni podanie dokładnej liczby ofiar nie jest możliwe”, oraz wskazano na występowanie polskich „akcji odwetowych”, nieproporcjonalnych jednak do napaści ze strony ukraińskiej (w podręczniku WSiP nie podano liczby ofiar po stronie ukraińskiej, w publikacjach GWO oszacowano ją na 10–12 tys.). Autorzy ocenili wreszcie, że „wydarzenia te na długie lata położyły się cieniem na stosunkach polsko-ukraińskich”⁸³. Trzeba zauważyć, że z jednej strony autorzy nie uciekali od prezentacji okrucieństw (która może potęgować już istniejące antagonizmy), z drugiej jednak wskazali przyczyny i przedstawili oceny opisywanych wydarzeń.

⁸² MAŁKOWSKI 2019c, s. 222.

⁸³ KALWAT 2018, s. 69–70; MAŁKOWSKI 2018b, s. 81.

OBUDOWA DYDAKTYCZNA

Od kilku już dekad istotną częścią polskich podręczników do nauczania-uczenia się historii pozostaje ich obudowa dydaktyczna, uwzględniająca: teksty uzupełniające (m.in. materiały źródłowe i opisy ikonografii); schematy i diagramy; fotografie, rysunki, mapy i zadania w blokach ćwiczeniowych⁸⁴. Wszystkie te elementy zostały zawarte również w omawianych publikacjach. W każdej z serii odnaleźć można teksty źródłowe. Zwykle obejmują one najbardziej eksponowane fragmenty historii relacji polsko-ukraińskich: powstanie Chmielnickiego (fragment jego wystąpienia w czasie rozmów z polską delegacją w 1649 r., w którym m.in. powiedział, że „wybiję z laskiej niewoli naród ruski wszytek”⁸⁵, czy fragment pamiętnika z XVII w., poświęcony przyczynom konfliktu Kozaków z polską szlachtą⁸⁶) i teksty dotyczące rzezi wołyńskiej (np. fragment raportu Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Chełmie z 8 września 1943⁸⁷). Można jednak odnaleźć i takie, w których pojawiają się zupełnie inne wątki, jak np. fragment wywiadu z byłym prezydentem Ukrainy Leonidem Krawczukiem dla „Tygodnika Powszechnego” z 2007 r.⁸⁸ czy sporządzone w łagrze notatki sowieckiego opozycjonisty narodowości ukraińskiej Wasyla Stusa, w których wyraża on radość z powodu „nieugiętości Polaków wobec radzieckiego despotyzmu” i liczy, że „polski przykład stanie się i naszym” (co można sklasyfikować jako kolejną egzemplifikację „wspólnoty cierpień”⁸⁹). W podręcznikach obecne są również dotyczące ludności ukraińskiej diagramy, odnoszące się zwłaszcza do struktury narodowościowej II Rzeczypospolitej i Polski powojennej.

Narracji dotyczącej problematyki Ukrainy i Ukraińców towarzyszy pokaźna liczba ilustracji. Sporo z nich rekonstruuje albo przedstawia wyobrażenia Ukraińców i Kozaków (obrazy autorstwa Józefa Brandta i Juliusza Kossaka, rysunki ukazujące Rusina i Kozaka czy pochodząca z 1932 r. fotografia Ukraińców w strojach ludowych)⁹⁰. Uczniowie mogą jednak w podręcznikach odnaleźć również zdjęcia wykonane w czasie ważnych wydarzeń historycznych (rozdziału zboża na dotkniętej głodem Ukrainie w latach trzydziestych XX w.; wkroczenia wojsk radzieckich w 1939 r. na ziemie „zachodniej Ukrainy”; żołnierzy Armii Krajowej dowodzonych przez kpt. Władysława Kochońskiego „Bombę”, broniących polskiej ludności wsi Wola Stefańska przed atakami w trakcie rzezi wołyńskiej; wysiedleń w ramach akcji „Wisła”⁹¹). W podręcznikach zamieszczono także fotografie miejsc pamięci

⁸⁴ Cf. ZIELECKI 2007, s. 300–302.

⁸⁵ MAŁKOWSKI 2019b, s. 101.

⁸⁶ BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 95.

⁸⁷ KALWAT 2018, s. 70.

⁸⁸ MAŁKOWSKI 2018b, s. 213.

⁸⁹ KALWAT 2018, s. 215.

⁹⁰ MAŁKOWSKI 2019b, s. 91; BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 72; KAŃKOLEWSKI 2019, s. 94; MAŁKOWSKI 2019c, s. 222.

⁹¹ JASTRZĘBSKA 2018, s. 8, 90; MAŁKOWSKI 2018b, s. 81; KALWAT 2018, s. 98.

(twierdzy w Kamieńcu Podolskim; Pomnika Chwały na cmentarzu Obrońców Lwowa; pomnika rzezi wołyńskiej w Hucie Pieniackiej⁹²) i innych istotnych miejsc (m.in. elektrowni jądrowej w Czarnobylu⁹³) oraz sytuacji (podpisanie porozumienia białowieskiego — na fotografii widoczny jest m.in. prezydent Ukrainy L. Krawczuk⁹⁴). W analizowanym materiale udało się także odnaleźć jeden rysunek satyryczny ukazujący uciekinierów z tradycyjnej rosyjskiej zabawki, czyli matrioszki, nazwanej tu „matka Rosja” — są to kolejne lalki symbolizujące uzyskujące niepodległość kraje (na ilustracji Ukraina opuszcza właśnie wnętrze „matki Rosji”)⁹⁵. Za bardzo dobre z perspektywy dydaktycznej rozwiązanie uznać należy wykorzystanie w ilustracjach postaci chłopca i papugi, które występują w całym cyklu GWO, towarzysząc narracji odautorskiej i wymieniając między sobą uwagi. W nawiązaniu do części poświęconej okolicznościom wybuchu powstania Chmielnickiego chłopiec mówi: „W 1632 r. Kozacy z Ukrainy oświadczyli, że jako członkowie Rzeczypospolitej chcą wziąć udział w wyborze nowego króla. Jednak usłyszeli od senatorów, że są takimi członkami Rzeczypospolitej jak dla ciała włosy i paznokcie, które trzeba przycinać”. Papuga odpowiada: „Ja bym się obrrrrazil”⁹⁶.

Ukraina jest szeroko obecna również na zamieszczonych w podręcznikach mapach (zarówno przekrojowych, jak i rozwojowych⁹⁷). Nie ma sensu ich wymieniać, przyjęta w analizowanych publikacjach metodologia uwzględnia umieszczenie obok nazw państw nazw regionów i krain, co powoduje, że na ogromnej części z nich terytorium Ukrainy zostało zaznaczone nawet w przypadku czasów, gdy nie miała ona własnej państwowości.

Wreszcie blok ćwiczeniowy. Choć poszczególne tematy zostały podsumowane pytaniami, poleceniami bądź zadaniami, to jednak trzeba skonstatować, że w większości służą one prostemu powtórzeniu materiału. Na odnotowanie zasługują właściwie tylko dwa przykłady, które odbiegają od reszty. W pierwszym zadaniu uczniów było ocenienie sposobów rozwiązywania problemu ukraińskiego przez władze międzywojennej Rzeczypospolitej Polskiej⁹⁸, w drugim mieli oni przygotować projekt — spotkanie delegacji Rzeczypospolitej Obojga Narodów (dalej: RON) i Kozaków, podczas którego obie strony powinny przedstawić własne argumenty i podjąć próbę wypracowania kompromisu⁹⁹.

⁹² MAŁKOWSKI 2019b, s. 84; MAŁKOWSKI 2019c, s. 177; KALWAT 2018, s. 70.

⁹³ KALWAT 2018, s. 203; MAŁKOWSKI 2018b, s. 212.

⁹⁴ MAŁKOWSKI 2018b, s. 213.

⁹⁵ KALWAT 2018, s. 214.

⁹⁶ KALWAT 2018, s. 97.

⁹⁷ Cf. BIENIEK 2007, s. 37.

⁹⁸ MAŁKOWSKI 2019c, s. 222.

⁹⁹ BENTKOWSKA-SZTONYK 2019, s. 97.

PODRĘCZNIK INNY NIŻ WSZYSTKIE

Szczególnie interesująca jest lektura serii podręczników WSiP *Europa. Nasza historia*. Jak wspomnieliśmy, podręczniki powstały jako efekt prac polsko-niemieckiego zespołu i zostały wydane — identyczne w formie i treści — w obu krajach. Ich zawartość nie tylko jest owocem namysłu grupy osób o różnych doświadczeniach kulturowych, lecz także prezentuje rodzaj wrażliwości i poprawności politycznej akceptowalny po obu stronach granicy¹⁰⁰. W celu zilustrowania odmienności prowadzonej narracji w stosunku do wcześniej zaprezentowanych materiałów odwołamy się do kilku wybranych przykładów. Opisując strukturę RON autorzy cyklu WSiP napisali:

W Rzeczypospolitej Obojga Narodów zamieszkiwali nie tylko Polacy i Litwini, żyło tu także wiele innych grup językowych. Szlacheckie elity polityczne określały się mianem Polaków i Litwinów, jednak wielu przedstawicieli szlachty było pochodzenia ruskiego (tj. ukraińskiego lub białoruskiego), a także np. niemieckiego. Szlachcic zamieszkujący na Ukrainie nazywał siebie Rusinem, szlachcic litewski zaś — Litwinem, natomiast np. podczas podróży zagranicznej obaj mówili o sobie: „Ja, szlachcic polski”¹⁰¹.

Komentarz wsparty został diagramem kołowym przedstawiającym strukturę narodowościową RON w pierwszej połowie XVII w. (Rusini stanowili 20% mieszkańców) oraz mapą używanych w jej granicach języków (z zaznaczonym ruskim/ukraińskim).

Przedstawiając specyfikę Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, autorzy napisali m.in., że jego władcy „chcieli zjednoczenia pod swoim berłem wszystkich — zamieszkałych przez prawosławnych — ziem niegdyś wchodzących w skład średniowiecznej Rusi”, a „chęć **zjednoczenia** [podkr. — M.F.] wszystkich ziem ruskich pchnęła państwo moskiewskie do wielu wojen z Litwą i Polską”. W tej części podręcznika wśród wyjaśnianych pojęć zamieszczono termin „Rusini”, zdefiniowany jako „ludność wschodniosłowiańska zamieszkująca tereny dzisiejszych Ukrainy i Białorusi”. Za interesujące uznać należy, że mapa ilustrująca rozwój terytorialny Rosji od XV do XVIII w. nie uwzględnia na przedstawionym obszarze ekspansji żadnych nazw krain czy regionów, a jedynie nazwy miast¹⁰².

W opisie powstania Chmielnickiego autorzy dwukrotnie więcej miejsca poświęcili przyczynom wybuchu konfliktu na Ukrainie niż samemu wydarzeniu. Wskazali, że na przełomie XVI i XVII w. Ukraina stała się obszarem, na którym wielu ludzi (zbiegli chłopci, uboga polska szlachta) szukało korzystniejszych warunków do życia, że szlachecy właściciele dóbr zaczęli w XVII w. nakładać na ukraińskich chłopów

¹⁰⁰ Warto odnotować, że do momentu oddania tekstu do druku przygotowany podręcznik dla klasy ósmej nie został przez MEiN dopuszczony do użytku szkolnego.

¹⁰¹ BRÜCKMANN 2022, s. 71.

¹⁰² BRÜCKMANN 2022, s. 88.

coraz wyższe świadczenia i pańszczyznę oraz że część poddanych schronienie przed tym wyzyskiem znalazło wśród Kozaków, a powodem niezadowolenia części z nich był fakt, że pozostawali poza rejestrem. Autorzy wyjaśnili także, że wzrost niezadowolenia przyniosło polonizowanie się magnaterii ruskiej. Opisuując samo powstanie Chmielnickiego, wskazali bezpośredni powód jego wybuchu, fakt objęcia przez nie terenu „dużej części Ukrainy” i udział w nim „ukraińskich chłopów”. Nie została natomiast wymieniona nazwa ani jednej z miejscowości, w których toczyły się bitwy czy zawierano porozumienia. Podano dwie daty: 1654 („Chmielnicki uznał zwierzchność państwa carów”) oraz 1667 („podział Ukrainy”)¹⁰³.

Temat kształtowania się wschodnich granic Polski po 1918 r. autorzy rozpoczęli od przedstawienia federacyjnej koncepcji państwa autorstwa Piłsudskiego i inkorporacyjnej Romana Dmowskiego. Fragment bezpośrednio dotyczący Ukrainy jest bardzo krótki i brzmi:

W listopadzie 1918 r. wybuchły polsko-ukraińskie walki o Lwów. W ciągu kilku tygodni polscy mieszkańcy Lwowa, w tym młodzież szkolna, zdołali wyprzeć oddziały ukraińskie z miasta. Do lata 1919 r. Wojsko Polskie zajęło znaczną część zachodniej Ukrainy. W tym samym czasie Polacy odbili z rąk bolszewików Wilno. Wkrótce oddziały polskie starły się z bolszewicką Armią Czerwoną także na Białorusi i Ukrainie.

Omawiając wojnę polsko-bolszewicką, autorzy wskazali przy tym, że

wiosną 1920 r., w obliczu zbliżających się dalszych walk, Piłsudski zawarł sojusz z ukraińskim rządem narodowym Symona Petlury, który w tym czasie przebywał w Polsce. W zamian za polską pomoc militarną Ukraińcy zrezygnowali na rzecz Rzeczypospolitej z części swoich terenów zachodnich. W kwietniu 1920 r. wojska polskie i ukraińskie wyprzedziły uderzenie bolszewickie i na początku maja zajęły Kijów¹⁰⁴.

Wątek relacji z mniejszością ukraińską w II Rzeczypospolitej został w podręczniku WSiP uwzględniony w ramach zagadnienia „Narodowości i wyznania”, w temacie „Dokąd zmierzała II Rzeczypospolita?”. Autorzy wskazali na wielonarodowość i wielowyznaniowość II Rzeczypospolitej oraz równość w prawie, wynikającą z zapisów konstytucji z 17 marca 1921. Dodali jednak:

Rzeczywistość często różniła się od zapisów prawa, zwłaszcza wobec Ukraińców i Białorusinów. Zostali oni poddani polityce asymilacji państwowej, która narzucała im przyjęcie polskiej kultury i języka. Wywołało to sprzeciw i opór, zwłaszcza wśród Ukraińców, dążących do zbudowania własnego państwa. Jednym ze sposobów walki o jego utworzenie był terror skierowany w stronę przedstawicieli polskiej administracji i rządu. Prowadziło to do zdecydowanego odwetu polskich władz¹⁰⁵.

¹⁰³ BRÜCKMANN 2022, s. 94.

¹⁰⁴ BRÜCKMANN 2020a, s. 42–43.

¹⁰⁵ BRÜCKMANN 2020a, s. 48.

Symptomatyczne dla sposobu prowadzenia narracji tej serii jest zamieszczenie przez autorów w miejsce obszernych (jak w omawianych wyżej podręcznikach) rozważań na temat rzezi wołyńskiej i akcji „Wisła” krótkiego komentarza następującej treści: „Komunistyczne władze wraz z Armią Sowiecką toczyły też walki w południowo-wschodniej Polsce z nacjonalistyczną partyzantką ukraińską (UPA), walczącą o niepodległą Ukrainę. W 1947 r. w ramach akcji «Wisła» przeprowadzono przymusowe wysiedlenia Ukraińców. Walki te zakończyły się w 1948 r. likwidacją sił UPA»¹⁰⁶.

Szczególnie interesujące są elementy obudowy uzupełniające poruszone tematy. Zagadnienie powstań kozackich opatrzone materiałem źródłowym, który po pierwsze ukazuje niemal jednoznacznie pozytywny obraz Kozaków i Ukraińców, po wtóre wyjaśnia powody ich protestu. W tej funkcji autorzy zamieścili tekst francuskiego inżyniera wojskowego, pisarza i kartografa w służbie Rzeczypospolitej, Wilhelma Beauplana. Ze względu na nietypową dla polskich podręczników treść warto przywołać go w całości:

Wszyscy [Kozacy] są greckiej wiary [tzn. prawosławnej], w swoim języku określają ją jako rosyjską. [...] Poza strojem nie ma w nich nic prymitywnego: są sprytni i zwinni, dowcipni i prawdziwie hojni, nie pragną wielkiego bogactwa, ale kochają swoją wolność, bez której nie chcieliby żyć. Dla tej wolności wywołują powstania i rebelie skierowane przeciwko bogatym i potężnym panom w kraju, bowiem ci, tu ważna uwaga, chcą ich trzymać w ryzach. [...] Są silni, bardzo dobrze znoszą upał i zimno, głód i pragnienie, na wojnie są wytrzymali i niestrudzeni, bezczelni i dzielni, poza tym są lekkomyślni, bo nie cenią swojego życia. Warunki życia chłopów są na Ukrainie godne pożałowania [...] odpracowują niekończącą się pańszczyznę [...]. Właśnie to niewolnictwo jest przyczyną tego, że wielu z chłopów ucieka do Kozaków nad Dniepr [rzeka we wschodniej Ukrainie]¹⁰⁷.

Za specyficzne dla polskich podręczników rozwiązanie uznać należy także fakt, że cytowany tekst nie został opatrzone jakimikolwiek poleceniami czy pytaniami (kwestię analizy i interpretacji pozostawiono uczniom i nauczycielowi). Takie rozwiązanie stosuje się niekiedy w przypadku podręczników-kompendiów materiałowych¹⁰⁸.

W temacie poświęconym m.in. walkom o wschodnie granice II Rzeczypospolitej tekst zilustrowano fotografią przedstawiającą wkroczenie wojsk polskich do Kijowa w maju 1920 r.; do niego też nawiązywał komentarz Włodzimierza Boro-dzieja (w części zatytułowanej „Punkt widzenia”): „Najważniejszy powód całego konfliktu — walka o większą część terytorium Ukrainy — nie powiodła się, gdyż ziemie te dostały się pod panowanie Rosji”¹⁰⁹. Wreszcie w części opisującej społeczeństwo II Rzeczypospolitej, w kapsule „Wybitni przedstawiciele mniejszości

¹⁰⁶ BRÜCKMANN 2020b, s. 102.

¹⁰⁷ BRÜCKMANN 2022, s. 94.

¹⁰⁸ Cf. CHORAŻY 2008, s. 164–165.

¹⁰⁹ BRÜCKMANN 2020a, s. 43.

narodowych w Polsce”, przedstawiono fotografię greckokatolickiego arcybiskupa lwowskiego i halickiego Andrzeja Szeptyckiego opatrzoną komentarzem, że był politykiem ukraińskim i że „popierał rozwój ukraińskiego ruchu narodowego”.

WNIOSKI

Przegląd zawartości podręczników do kształcenia historycznego w szkole podstawowej pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Po pierwsze tematyka Ukrainy i Ukraińców pojawia się na ich kartach w wymiarze wykraczającym poza minimalne wymagania podstawy programowej. Po wtóre nadal dominuje narracja opisująca historię polityczną i jej wymiar militarny, co dla budowania pozytywnych relacji polsko-ukraińskich należy uznać za rozwiązanie niekorzystne¹¹⁰. Po trzecie pozytywna narracja poświęcona Ukrainie i Ukraińcom jest obecna, acz w niewielkim wymiarze. Autorzy podręczników podejmują jednak próby wyjaśniania przyczyn problemów w relacjach polsko-ukraińskich (choć widać dominację polskiej optyki w postrzeganiu przeszłości, a narracja nie jest wolna od retoryki typowo kolonialnej typu: „My, dobrzy panowie, pozwoliliśmy im wyznawać swoją religię”). Po czwarte relacje polsko-ukraińskie zostały przedstawione z wykorzystaniem szerokiego spektrum materiałów obudowy dydaktycznej: fotografii, rysunków, map, tekstów źródłowych i zadań w blokach ćwiczeniowych.

Wydaje się, że spośród analizowanych serii wydawniczych za najjaśniej i najczytelniej ukazujące interesujące nas zagadnienia uznać można podręczniki GWO, których autor w swoich opisach ziem często odnosił się do współczesnej nazwy Ukraina (podczas gdy w innych przypadkach mowa jest np. o Podolu czy „terytorium Rzeczypospolitej”), klarownie tłumaczył prezentowane zagadnienia i nie wahał się ich oceniać (czasem krytycznie dla Polski). Z kolei podręczniki z serii *Europa. Nasza historia* przedstawiają bardzo ograniczoną faktografię, nierzadko (choć nie w treściach odnoszących się do kwestii ukraińskiej) przenosząc punkt ciężkości z narracji opisowej na rzecz narracji wyjaśniającej, przy niemal całkowitej rezygnacji z warstwy oceniającej. Posiadają za to szerokie spektrum materiału uzupełniającego, przygotowane także w wersji, którą można określić mianem „surowej” (pozbawionej propozycji odautorskich i pozostawiającej swobodę, ale też wymuszającej aktywność uczniów i nauczycieli). Można ocenić, że seria ta stanowi próbę wprowadzenia do polskiej szkoły podręcznika najbliższego podejściu Petera Seixasa, zgodnie z którym szkolna narracja powinna wskazywać na różnice w interpretacji przeszłości, możliwość ich współistnienia, a uczniowie mogą uwarunkowania wpływające na różne interpretacje odnajdywać i wyjaśniać bez rozstrzygania, która z wersji jest słuszna¹¹¹.

¹¹⁰ Oczywiście nie jest to wyjątek i dotyczy niemal wszystkich relacji Polski z innymi krajami.

¹¹¹ Cf. SEIXAS 2000, s. 19–37.

Podsumowując, warto jeszcze wskazać wnioski, które po lekturze polskich podręczników do nauczania-uczenia się historii wyciągnęli ukraińscy uczestnicy przywołanego już XXI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów. W protokole ze spotkania możemy przeczytać:

Podkreślając wysoki poziom polskich podręczników strona ukraińska uważa za potrzebne zwrócenie większej uwagi przez autorów polskich podręczników na szereg ważnych dla Ukrainy problemów o charakterze historycznym. Uważa się za pożądane, żeby w polskich podręcznikach do historii zwracano większą uwagę na współpracę polsko-ukraińską w sferze życia społecznego, kulturowego i politycznego XIX i początku XX wieku. W szczególności zaś na udział Polaków w kształtowaniu nowoczesnego narodu ukraińskiego: stworzeniu pierwszych ukraińskich organizacji społecznych oraz partii politycznych. Byłoby ciekawym podkreślić wkład Ukraińców w główne wydarzenia XIX wieku (na przykład w powstanie styczniowe 1863 r.). W narracji o stalinowskim totalitarnym reżimie w ZSRR warto byłoby zwrócić uwagę na unikalność Wielkiego Głodu w Ukrainie (Holodomoru), podając jego definicję. Opisując przebieg działań bojowych na froncie wschodnim w czasie II wojny światowej warto byłoby wspomnieć przynajmniej największe operacje wojskowe na terytorium Ukrainy (na przykład bitwę o Dniepr). Niestety, w poszczególnych podręcznikach nie ma informacji o takim ważnym wydarzeniu jak katastrofa w Czarnobylu. W kilku podręcznikach narracja o wydarzeniach w Europie kończy się na rozpadzie Związku Radzieckiego. Wydarzenia na Ukrainie, Białorusi, Rosji, państwach bałtyckich, które miały miejsce w ostatnich trzydziestu latach nie są omawiane, co jest istotną wadą¹¹².

Usunięcie tej ostatniej z wymienionych wad wydaje się szczególnie trudne, przede wszystkim z powodu obszerności materiału już dziś skierowanego do uczniów.

Rozpoczęcie przez Rosję wojny przeciwko Ukrainie 24 lutego 2022 i spowodowane tym pojawienie się w polskich szkołach uchodźców wymusza potrzebę poradzenia sobie z odbiorem treści kształcenia nie tylko przez reprezentantów ukraińskiej mniejszości narodowej, lecz także osoby dopiero co przybyłe. Potrzeb tych nie zaspokoją materiały uzupełniające przygotowane przez Instytut Pamięci Narodowej¹¹³. Tym bardziej, że polska szkolna edukacja historyczna, jak nigdy wcześniej w realiach III Rzeczypospolitej, stoi przed wyborem między trendem konserwatywnym (tradycjonalistycznym), który opiera się na nieskomplikowanej, jednolitej narracji narodowej o przeszłości, wpajając ideę obywatelstwa i postawy patriotyczne, a trendem progresywnym, zgodnie z którym program nauczania-uczenia się powinien uwzględniać globalny punkt widzenia („historia w świecie nowoczesnym”), oferując przestrzeń dla pluralistycznego i wielokulturowego podejścia do minionych czasów¹¹⁴. Co przyniesie przyszłość — trudno dziś ocenić.

¹¹² *Protokół* 2019, s. 2.

¹¹³ Cf. zakładkę ВИДАННЯ IPN УКР na stronie internetowej Instytutu.

¹¹⁴ Cf. BURSZA 2019, s. 18–19.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

- BENTKOWSKA-SZTONYK 2017 = Zofia Bentkowska-Sztonyk, Małgorzata Jastrzębska, Edyta Wach, Jarosław Żuławski, *Historia — podręcznik dla klasy siódmej*, Wrocław 2017
- BENTKOWSKA-SZTONYK 2019 = Zofia Bentkowska-Sztonyk, Edyta Wach, *Historia. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Wrocław 2019
- BIENIEK 2007 = Maria Bieniek, *Dydaktyka historii. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2007
- BRÜCKMANN 2019 = Asmut Brückmann, Krzysztof Gutowski, Friedrich Huneke, Aleksandra Kmak-Pamirska, Herbert Kohl, Birgit Scholz, Helge Schröder, Grażyna Szelałowska, Piotr Szlanta, Pascal Trees, Hartmann Wunderer, Jelko Petersr, *Europa. Nasza historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 7.1*, Warszawa 2019
- BRÜCKMANN 2020a = Asmut Brückmann, Krzysztof Gutowski, Friedrich Huneke, Aleksandra Kmak-Pamirska, Herbert Kohl, Birgit Scholz, Helge Schröder, Grażyna Szelałowska, Piotr Szlanta, Pascal Trees, Hartmann Wunderer, Jelko Petersr, *Europa. Nasza historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 7.2*, Warszawa 2020
- BRÜCKMANN 2020b = Asmut Brückmann, Krzysztof Gutowski, Friedrich Huneke, Aleksandra Kmak-Pamirska, Herbert Kohl, Jelko Petersr, Birgit Scholz, Helge Schröder, Grażyna Szelałowska, Piotr Szlanta, *Europa. Nasza historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 8*, Warszawa 2020
- BRÜCKMANN 2022 = Asmut Brückmann, Krzysztof Gutowski, Friedrich Huneke, Michał Kopczyński, Krzysztof Kowalewski, Birgit Scholz, Helge Schröder, Piotr Ugniewski, Franz-Josef Wallmeier, Jacek Wijaczka, Hartmann Wunderer, *Europa. Nasza historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 6*, Warszawa 2022
- BURSZTA 2019 = Wojciech Józef Burszta, Paweł Dobrosielski, Krzysztof Jaskułowski, Katarzyna Majbroda, Piotr Majewski, Michał Rauszer, *Naród w szkole. Historia i nacjonalizm w polskiej edukacji szkolnej*, Gdańsk 2019
- CHORAŻY 2008 = Ewa Choraży, Danuta Konieczka-Śliwińska, Stanisław Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008
- FIC 2005 = Maciej Fic, *Obraz Ukrainy we współczesnych podręcznikach szkoły ponadgimnazjalnej — wyraz uprzedzenia czy szansa na integrację?*, w: *Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XXI wieku*, red. Hanna Wójcik-Łagan, Kielce 2005, s. 295–305
- Inni 1998 = *Inni to także my. Mniejszości narodowe w Polsce: Białorusini, Cyganie, Litwini, Niemcy, Ukraińcy, Żydzi*, red. Barbara Weigl, Beata Maliszkievicz, Gdańsk 1998
- JASTRZĘBSKA 2018 = Małgorzata Jastrzębska, Jarosław Żurawski, *Historia. Podręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej*, Wrocław 2018
- KALWAT 2017 = Wojciech Kalwat, Małgorzata Lis, *Historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa 4*, Warszawa 2017
- KALWAT 2018 = Wojciech Kalwat, Piotr Szlanta, Andrzej Zawistowski, *Historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa 8*, Warszawa 2018
- KAKOLEWSKI 2017 = Igor Kąkolewski, Krzysztof Kowalewski, Anita Plumińska-Mieloch, *Historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa 7*, Warszawa 2017
- KAKOLEWSKI 2019 = Igor Kąkolewski, Anita Plumińska-Mieloch, *Historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa 6*, Warszawa 2019

- KŁACZKOW 2017 = Jarosław Kłaczkow, Anna Łaszkiwicz, Stanisław Roszak, *Wczoraj i dziś 7: podręcznik do historii dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Warszawa 2017
- KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA 2001a = Danuta Konieczka-Śliwińska, *Retoryka we współczesnych szkolnych podręcznikach historii*, Poznań 2001
- KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA 2001b = Danuta Konieczka-Śliwińska, *Stosunki polsko-ukraińskie w polskich podręcznikach historii dla szkoły podstawowej wydanych w latach 1989–1998*, w: *Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich*, red. Włodzimierz Bonusiak, Rzeszów 2001, s. 61–73
- KOWALEWSKI 2018 = Krzysztof Kowalewski, Igor Kąkolewski, Anita Plumińska-Miełoch, *Historia. Podręcznik. Szkoła podstawowa 5*, Warszawa 2018
- MAŁKOWSKI 2018a = Tomasz Małkowski, *Historia 5. Podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2018
- MAŁKOWSKI 2018b = Tomasz Małkowski, *Historia 8. Podręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2018
- MAŁKOWSKI 2019a = Tomasz Małkowski, *Historia 4. Podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2019
- MAŁKOWSKI 2019b = Tomasz Małkowski, *Historia 6. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2019
- MAŁKOWSKI 2019c = Tomasz Małkowski, *Historia 7. Podręcznik dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2019
- Materiały = Materiały z XXI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii (Kraków, 10–14 czerwca 2019 r.)*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xxi-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-krakow-10-14-czerwca-2019-r> (dostęp: 7 VII 2022)
- MENZ 2018 = Mariusz Menz, *Historia w mediach i medialność historii*, w: *Historia w przestrzeni publicznej*, red. Joanna Wojdon, Warszawa 2018, s. 337–345
- OKŁA 2008 = Grażyna Okła, *Wielokulturowość w nauczaniu historii w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Kielce 2008
- OLSZEWSKA 2017 = Bogumiła Olszewska, Wiesława Surdyk-Fertsch, Grzegorz Wojciechowski, *Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Warszawa 2017
- OLSZEWSKA 2019 = Bogumiła Olszewska, Wiesława Surdyk-Fertsch, Grzegorz Wojciechowski, *Wczoraj i dziś 6: podręcznik do historii dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Warszawa 2019
- Protokół 2019 = Protokół XXI. posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii* Kraków, 10–14 czerwca 2019 r., <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xxi-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-krakow-10-14-czerwca-2019-r> (dostęp: 7 VII 2022)
- Rozporządzenie 2017 = Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów*

z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. (RP), 2017, poz. 356

SEIXAS 2000 = Peter Seixas, *Schweigen! Die Kinder! Or, does postmodern history have a place in the schools?*, w: *Knowing, Teaching and Learning History. National and International perspectives*, ed. by Peter Stearns, Peter Seixas, Sam S. Wineburg, New York 2000, s. 19–37

STĘPNIK 2001 = Andrzej Stępnik, *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie we współczesnych podręcznikach historii w Polsce*, w: *Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich*, red. Władysław Bonusiak, Rzeszów 2001, s. 100–112

ŚNIEGOCKI 2018 = Robert Śniegocki, Agnieszka Zielińska, *Wczoraj i dziś 8: podręcznik do historii dla klasy ósmej szkoły podstawowej*, Warszawa 2018

TRZEBINIAK 2018 = Jolanta Trzebniak, Przemysław Trzebniak, *Historia — podręcznik dla klasy piątej*, Wrocław 2018

WOJCIECHOWSKI 2018 = Grzegorz Wojciechowski, *Wczoraj i dziś 5: podręcznik do historii dla klasy piątej szkoły podstawowej*, Warszawa 2018

WOJDON 2018 = Joanna Wojdon, *Głos w dyskusji o podręcznikach*, w: *Przełomowe wydarzenia historyczne we współczesnych polskich i czeskich podręcznikach szkolnych / Historické mezníky v současných polskich a českých školních učebnicach*, red. Danuta Konieczka-Śliwińska, Małgorzata Machalek, Poznań 2018, s. 359–363

ZIELECKI 2007 = Alojzy Zielecki, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007

<https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xxi-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-krakow-10-14-czerwca-2019-r> (dostęp: 7 VII 2022)

The image of Ukraine and the Ukrainians in contemporary Polish history textbooks for primary schools

The article is aimed at presenting the image of Ukraine and the Ukrainians in contemporary history textbooks for primary schools in Poland (after the 2017 reform of the education system). The author points to the presence in these textbooks of contents dealing with the subject in question, and examines the narrative of the textbooks with regard to analysis of history, presentation of shared Polish-Ukrainian elements of the past, debatable problems, presentation of common historical heroes, language and rhetoric used, and finally the auxiliary teaching materials present in the textbooks (additional reading, illustrations, maps, diagrams etc.). The analysis covers four series of textbooks prepared solely for the education market in Poland and one (“Europe. Our History”) which is a result of the collaboration between the Joined Polish-German Textbook Commission of Historians and Geographers, Centre for Historical Research of the Polish Academy of Sciences in Berlin, and the Georg Eckert Institute for International Textbook Research in Braunschweig.

The analysis has made it possible to draw conclusions concerning e.g. positive assessment of the degree of saturation of the textbooks with content relating to Ukraine and the Ukrainians, correctly applied explanatory narrative and presence of various elements of the textbooks’ auxiliary teaching materials, useful in the implementation of the contents discussed. The author has also noted some shortcomings, including the still dominant narrative describing Poland’s political history (especially its military dimension) and too few positive narratives devoted to Ukraine and the Ukrainians. In addition, the author points to the clearly different nature and specificity of textbooks from the “Europe. Our History” series.